

A határon

Az Én és az Idegen – egy elemzési módszer a holland és a német gyarmati irodalomhoz tartozó XX. századi szerzők, C. W. H. Koch, H. Grimm, M. H. Székely-Lulofs és W. Walraven novellái alapján.

doktori értekezés (PhD) tézisei

Pusztai Gábor

Témavezető: Prof. Dr. habil. Herbert Van Uffelen

Debreceni Egyetem

Debrecen, 2003

1. Célkitűzések és a téma körülhatárolása

Az Én és az Idegen közötti határ, és különösen annak irodalmi megjelenítése képezik ennek az összehasonlító irodalomtudományi értekezésnek a tárgyát. Az elemzések alapjául gyarmati irodalmi munkák szolgálnak. A német Hans Grimm és Carl Koch művei a XX. század első felében íródtak, és ugyanebben az időben keletkeztek Willem Walraven és Madelon Székely-Lulofs holland szerzők novellái is.

Az Én és az Idegen jelenségét különböző szempontok alapján elemzem. Vizsgálom jelentőségét egyfelől a gyarmati történelemben és a gyarmati irodalomtörténetben, másfelől bemutatom a jelenség életrajzi vonatkozásait is. Dolgozatom gerincét azonban olyan összehasonlító szövegelemzések alkotják, melyek különböző perspektívából világítják meg az Én és az Idegen problematikáját.

Az alkalmazott módszer eltér az eddigi kutatásokban domináns polarizáló, és ezért a probléma bizonyos aspektusait szükségszerűen redukáló eljárásoktól. Az eddigi elemzéseket ugyanis túlnyomórészt egyfajta „igazságkeresés” jellemezte, amely sztereotípiákra épül. Főleg a német gyarmati irodalomkutatásra jellemző, hogy a negatív aspektusok kerülnek előtérbe, ahol gyakran a történelmi „igazságot” állítják szembe az irodalommal ahelyett, hogy a szövegelemzés irodalmi aspektusa játszaná a főszerepet.

A dolgozatban elemzett novellákat valóban egyfajta polarizáció jellemzi, azonban ezek az oppozíciópárok csupán a „kiindulópontját” semmint a „végeredményét” képezhetik az irodalmi elemzésnek. Az oppozíció-párok dekonstrukciójának eredményeként napvilágra kerülnek azok a szövegszervező technikák, amelyeket az inverzió, az ismétlés, az iterabilitás és a jelentéseltolás fogalmaival írhatók le. Az elemzések során természetesen nem mondok le olyan hagyományos módszerek alkalmazásáról sem, mint például párhuzamok, ellentétek, kontrasztok, metaforák, a helyszín, a szereplők és a nyelv szerepének feltárása. (Ezek a módszerek ugyanis véleményem szerint egy dekonstruktivista elemzésben is jól használhatók és nem állnak szemben annak alapvető elveivel sem.)

Az elemzés tárgyát képező nyolc novellában az Én és az Idegen oppozíciója – vagyis az identitás fenoménje - nyolc különböző aspektusában mutatkozik meg: én-idegen, állat-ember, fekete-fehér, tettes-áldozat, egyén-csoport, úr-szolga, vadak-civilizáltak és nyertesek-vesztesek. A bemutatott nyolc szempont természetesen nem adhat egy minden részletében teljes képet az Én-Idegen jelenségről, azonban rávilágít a problémái határaitra, illetve e határok meghúzásának nehézségeire. Mivel az Én-Idegen oppozíció objektív módon nem meghatározható jelenség, ezért az elemzési szempontokkal olyan találkozási pontokat mutatok be, amelyek a jelenség körvonalaiban „érezhetővé”, „megtapasztalhatóvá” teszik az Én és az Idegen relációját.

Az Én és az Idegen között húzódó határt nem választóvonalnak tekintem, hanem a fenti értelemben sokkal inkább találkozási pontnak. A dolgozat a célja ezért nem e jelenség meghatározása, hanem annak felmutatása, ami nem írható le. Az eredmény tehát nem az Én és az Idegen elválasztása, hanem a kettő „tapasztalati terének” megalkotása, melyben érezhetővé, hallhatóvá, láthatóvá és megtapasztalhatóvá válik az Én az Idegen és az Idegen az Én számára.

2. Módszerek

2.1 Az Én és az Idegen a gyarmati történelemben

Az Én és az Idegen jelentős szerepet játszik a konfliktusokban, így például a gyarmatosítás folyamatában is. Németország 35 éve keresztül volt gyarmatosító hatalom, míg a hollandok majd 350 éven keresztül voltak jelen az indonéz szigeteken, melyből mintegy 125 év tekinthető effektív gyarmatosításnak. A német gyarmatosítás mozgatórugóját a profit mellett a fiatal nemzetállam nagyhatalmi álmai, fajelmélet és az országon belüli szociális problémák alkották. A „fentről” elrendelt faji elkülönülés és a számos, őslakosok ellen vívott gyarmati háború következményeként az Idegenről alkotott képet az ellenségképpel azonosították. Ezzel egyidejűleg az ellenségkép ellentétéből megalkották az erős, hatalmas, civilizált és igazságos énképet. Vezető politikusok nyilatkozatai, (ál)tudományos elméletek, (mint az élettérelmélet, a küldetéstudat elmélet, az „Übermensch” elmélet) valamint a faji elkülönülést előmozdító intézkedések és a háborús propaganda is szerepet játszottak abban, hogy az Ént és az Idegent, mint egymás ellentétét határozzák meg.

Egy, a németekéhez hasonló, ideológiai háttér nem volt jellemző a holland gyarmatosításra. A hollandok számára a kereskedelem és az abból származó profit jelentette a legfőbb motivációt. A rasszizmus, noha nem agresszív formában, de természetesen jelenvolt a holland gyarmati társadalomban is és egészen a birodalom bukásáig szerepet játszott a gyarmatok mindennapjaiban. Az idegenről alkotott kép a történelem során állandóan változott. A gyarmati háborúk idején a „noble savage” ellenséggé lett. Később, a XX. század elején az „etikus politika” ismét pozitív jelenséggént mutatja be az Idegent. Ez a kép azonban hamar megváltozik, mihelyst a bennszülöttek, a gyarmatpolitikusok véleménye szerint, túl nagy önállóságra törekszenek. A holland gyarmatbirodalom utolsó éveiben az idegenképet a hollandok és az indonézek fegyveres konfliktusai határozták meg.

2.2 A szerzők

A harmadik fejezetben azokat az okokat elemzem, melyek alapján a német, illetve a holland irodalomtörténetben egyes gyarmati szerzők idegennek számítanak (vagy éppen fordítva: miért sikerült más íróknak minden további

nélkül integrálódniuk az irodalmi kánonba). A négy szerző: Hans Grimm, Carl Koch, Willem Walraven és Madelon Székely-Lulofs II. viágháború utáni megítélése szélsőségesen különböző.

Grimm minden kétséget kizárólag a Harmadik Birodalom kiszolgálója (de bírálója is) volt. Szélsőséges politikai nézetei és ideológiai meggyőződése miatt, a második világháború utáni kizárta magát a társadalmi és az irodalmi életből. Életpályája, mint a nemzetiszocialista rezsim kirakat írója, műveinek politikai és ideológiai töltete (saját magát „politikai szerzőnek” tekintette) alkották azokat az okokat, melyek alapján lehetetlenné vált számára a háború utáni irodalmi kánonba való visszatérés. Háború előtti irodalmi pályafutásának (legismertebb műve az 1926-ban megjelent *Volk ohne Raum*, melynek címét a nácik jelszóként zászlajukra tűzték) és háború utáni írásainak köszönhetően, melyekben a „valódi nemzetiszocializmust” vette védelmébe, az 1945 utáni német irodalmi kánon számára Grimm idegenné vált.

Carl Koch az SA-ban futott be karriert, mint „Sturmhauptführer”. 1934-től a weissenhauseni Német Gyarmati Iskola igazgatója lett. Novelláskötetei (*Im toten Busch*, *Im Tropenhelm*, *Kamerun* és *Das Lied des Landes*) mellett ő írta a *Das Ehrenbuch der SA* című könyvet is. Koch pályafutása és írói tevékenysége játszottak szerepet abban, hogy a háború utáni német irodalmi kánon számára idegen maradt.

Madelon Székely-Lulofs holland írónőt úgy tartották számon, mint a gyarmati rendszer bírálóját. A szerző első könyve (*Rubber*, 1931) Hollandiában bestseller volt, a gyarmatokon viszont politikai vihart kavart. A botrányt az váltotta ki, hogy az írónő könyvében a szumátrai ültetvényesek zabolátlan életvitelét megdöbbenő részletességgel ábrázolta. A jól menő ültetvényeken hitelen keresett pénzzel nem tudtak bánni a fehér gyarmatosítók. Életük másból sem állt, mint örökös ünneplésből és alkohalmámoros duhajkodásból. Az ilyen, gyarmatosítók ellen irányuló nyílt kritikát a gyarmati rendszer ellen irányuló kritikának fogták fel, és ez okozta a felháborodást. Általában a gyarmatosító államok igyekeztek a cenzúra, a propaganda és a félrevezetés eszközeivel titokban tartani a gyarmatpolitika kevésbé szalonképes részleteit, és a gyarmatosítást, mint igaz és jogszerű ügyet tálalni a nyilvánosság számára.¹ A *Rubber* nem illett bele ebbe a képbe, mint ahogy az írónő második regénye sem, mely *Koelie* címmel jelent meg 1932-ben. Ez a könyv is botrányt okozott a Holland Indiákon. Ebben a művében Madelon Székely-Lulofs a gyarmatosítás egy másik árnyoldalát, a bennszülött munkások helyzetét mutatja be a szumátrai ültetvényeken. Mind a gyarmatokon, mind Hollandiában politikai tiltakozásként értékelték a szerző második könyvét.² Egyesek elismerően hasonlították össze az írónőt a híres XIX. századi szerzővel, Multatulivel³, mások, főleg a

¹ Vanvugt, E.: Nestbevuilers 400 jaar Nederlandse critici van het koloniale bewind in de Oost en de West. Balyon-De Geus, Amsterdam 1996. S.13.

² Idem. S.185. Siehe dazu auch : Taxner, E.: A tengerentúli holland irodalomról. Hollandia Magyarországon kiállítás ismertetője. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest 1986.

³ Bij mevrouw M.H. Székely-Lulofs over het schrijverswerk. In: *Morks Magazijn*, Mai 1939. S. 225-236.

nemzetiszocialista újságírók, mint például H.C. Zentgraaff éles támadásokat intéztek a szerző és annak művei ellen.⁴ A kritikus Edgar du Perron és Menno ter Braak, akiknek ugyan teljesen más volt a politikai beállítottsága, mint Zentgraaffnak, de szintén dühöngtek Madelon Székely-Lulofs népszerűsége, könyveinek keresettségére, a pozitív kritikák és nem utolsósorban amiatt a párhuzam miatt, melyet Multatuli és az író között vontak.⁵ A továbbiakban Ter Braak és Du Perron a szerző minden írását rendkívül kritikusan értékelte. Ez a negatív kritika nagyon fontos Madelon Székely-Lulofs háború utáni megítélése szempontjából. Noha a fent említett két kritikus már 1945 előtt meghalt, véleményük és a *Forum* című irodalmi folyóirat szellemisége, melynek szerkesztői voltak, a háború utáni holland irodalmi élet kritikussai, irodalomtörténészei és írói számára irányadónak számítottak.⁶

Csak a nyolcvanas, kilencvenes években fordult a kocka. Ebben az időszakban igen jelentős az érdeklődés a holland gyarmati irodalom iránt és ennek keretein belül átértékelődik Madelon Székely-Lulofs irodalmi szerepe is. Mindenekelőtt Rudy Kousbroek érdeme, hogy az író elfoglalhatta jól megérdemelt helyét a holland irodalomtörténetben. Kousbroek igyekszik a szerző műveinek különleges irodalmi értékeit szemelőtt tartva bebizonyítani, hogy annak kedvezőtlen megítélése nem műveinek minőségében keresendő, hanem csupán a Ter Braak – Du Perron páros háború utáni befolyásának köszönhető.⁷ Kousbroek könyvei és cikkei egyengették Madelon Székely-Lulofs irodalmi rehabilitációjának útját. Az eredmény a szerző irodalmi kánonba való integrációja lett.

Míg Madelon Székely-Lulofs esetében Du Perron kritikája kedvezőtlenül hatott a szerző háború utáni megítélésére, addig Willem Walravennél ugyancsak Du Perron elismerő véleménye terelte pozitív irányba az 1945 utáni holland irodalomtörténészek Walravenről megfogalmazott kritikáját. A Du Perron és Walraven közötti kapcsolat és barátság sokáig éreztette hatását a holland irodalmi életben. Rob Nieuwenhuys, aki a háború után megírta a holland gyarmati irodalom alapművét az *Oost-Indisch Spiegel*-t, művében Walravent Du Perron „nagy irodalmi felfedezettjének”⁸ nevezi. Ez nagymértékben megkönnyítette Walraven útját a holland irodalmi kánonba. Madelon Székely-Lulofs és Willem Walraven is elfoglalhatta helyét a holland irodalomtörténetben, noha a kolonializmus bírálóiként irodalmi és társadalmi botrányhősöknek számítottak. A háború után kritikusok és irodalomtörténészek méltatták munkásságukat és életfelfogásukat. Egyszóval a holland irodalomtörténet a sajátjának tekinti őket, az „Én” részévé váltak.

⁴ Pusztai, G. – Praamstra, O.J.: Een “lasterlijk geschrijf” In: *Indische Letteren*, September 1997. S. 98-124.

⁵ Praamstra, O., Termorshuizen, G.: Inleiding In: Székely-Lulofs, M.: Doekoen. KITLV Uitgeverij, Leiden 2001. S.8.

⁶ Goedegebuure, J.: “Rubber” een bestseller uit de jaren dertig. In: *Literatuur*, (Jg. 1. No.1.) 1984. S.22-27.

⁷ Kousbroek, R.: Het Oostindisch kampsyndroom. Meulenhoff, Amsterdam, 1992. S. 82.

⁸ Nieuwenhuys, R.: *Oost-Indisch Spiegel*. Querido, Amsterdam 1973. S. 405.

2.3 Gyarmati irodalom

A negyedik fejezetben a két ország gyarmati irodalmát, elsősorban annak sztereotipizálását vizsgálom. Anélkül, hogy itt behatóan foglalkoznék a kanonizáció problémájával, ami egy későbbi dolgozat témája lesz, szeretnék magyarázatot adni erre a jelenségre.

Már a német prekoloniális irodalom is egy eszköz volt arra, hogy egy irodalmi térben megalkossák az Ént. Az irodalom segítségével nem csupán individuális, hanem közösségi, nemzeti szinten alkották meg az Ént. A kolonializmus, Németország agresszív hódító politikájának eszközeként, jelentősen befolyásolta a gyarmati irodalmat. A politikai és ideológiai jegyei miatt, melyet elsősorban nacionalista expanzió jellemzett, a német gyarmati irodalomra jellemző volt a fegyveres konfliktusokkal teli cselekmény. A gyarmati irodalom tehát elsősorban háborús regényekből állt.⁹ A gyarmati regények ezzel a német állam „koloniális pedagógiájának” részét alkották.¹⁰ A két világháború közötti időszakban, a gyarmati irodalomban azok a politikai, ideológiai motívumok voltak megtalálhatók, melyek már a prekoloniális időszakban is jellemezték ezt az irodalmat: az élettér és a faji elkülönülés.¹¹ A német gyarmatosítás és a nemzetiszocializmus ideológiája nem különböztek egymástól alapvetően. A közös célok és az ideológiai átfedések a gyarmati politikusok és a Harmadik Birodalom együttműködéséhez vezettek. Az I. világháborúban elvesztett gyarmatok visszakövetelését most már állami szintre emelték, a gyarmati irodalom pedig integrálódott a nemzetiszocialista ideológiát közvetítő „Blut-und-Boden” irodalomba. A náci rezsim idején a gyarmati irodalom virágkorát élte, annál nagyobb volt a csönd a háború után, e politikailag inkorrektnek számító irodalom körül.

A német gyarmati irodalom olyan kényes témának tekintik, melyhez német kutatók nem igen mernek hozzányúlni. Ha mégis gyarmati irodalommal foglalkoznak, akkor az valamely más ország tengeren túli irodalma. A német gyarmati irodalom a nem német kutatók területévé vált. Irodalmi aspektusok nem, vagy csak részben alkotják a kutatások részét. Ennek oka abban keresendő, hogy a legtöbb kutató véleménye szerint ez a fajta irodalom „nem érdemli meg a ’művészileg értékes’ jelzöt”¹², vagy mert egy semleges kiindulópontból végzet elemzést felelőtlenységnek tartanak¹³. A kutatók legtöbbször egyfajta igazságot

⁹ Zimmermann, P.: Kampf um den Lebensraum. Ein Mythos der Kolonial- und Blut-und-Boden-Literatur. In: Denkler, H.; Prümm, K.: Die deutsche Literatur im Dritten Reich. Themen, Traditionen, Wirkungen. Reclam, Stuttgart 1976. S. 165-183.

¹⁰ Benninghoff-Lühl, S.: „Ach Afrika! Wär’ ich zu Hause!” Gedanken zum deutschen Kolonialroman der Jahrhundertwende. In: Nestvogel, R.; Tetzlaff (Hrsg.): Afrika und der deutsche Kolonialismus. Zivilisierung zwischen Schnapshandel und Bibelstunde. Dietrich Reimer Verlag, Berlin-Hamburg 1987. S. 83-100.

¹¹ Zimmermann, P.: Kampf um den Lebensraum. Ein Mythos der Kolonial- und Blut-und-Boden-Literatur. In: Denkler, H.; Prümm, K.: Die deutsche Literatur im Dritten Reich. Themen, Traditionen, Wirkungen. Reclam, Stuttgart 1976. S. 165-183.

¹² Warmbold, J.: Deutsche Kolonial-Literatur. Eigendruck, Lübeck 1982. S.1.

¹³ „Eine Haltung, die sich neutral analysierend den Gedanken und Texten Grimms nähert und in der Folge zu einer Position gelangt, von der aus sie verteidigend wirken muss (oder sogar will), halte ich für untragbar.“

keresnek a gyarmati irodalomban és ezt legtöbbször a gyarmati irodalom keletkezésének politikai háttere és a történelmi valóság közötti ellentét alapján igyekeznek megállapítani. Ebben az esetben az irodalmi aspektus háttérbe szorul, illetve nem is játszik szerepet.

Az igazságkeresés a holland gyarmati irodalomra is jellemző. A holland kutatók nagy része szintén a valóság és a szöveg közötti kapcsolatra, a történelmi aspektusra koncentrál. Ez egy olyan része a gyarmati irodalomnak, mely rendkívül fontos a szövegek megértéséhez. Enélkül az elem nélkül szinte lehetetlen megérteni bármely nemzet gyarmati irodalmát. Véleményem szerint azonban szükség van a történetin kívül más szempontok vizsgálatára is. Ez az értekezés ezen az úton szeretné tovább segíteni a kutatást.

2.4 Az Én és az Idegen

Az 5-9. fejezetben az Én és az Idegen általános elemzési lehetőségeit szemléltetem, valamint bemutatom azt az elemzési stratégiát, melyet a primer szövegeknél alkalmazok. Ez a stratégia dekonstruktív jegyeket hordoz. Az igazság keresése az irodalmi művekben a gyarmati irodalomkutatást inkább egyfajta „gyarmat kutatáshoz” teszi hasonlóvá, melyhez irodalmi műveket használnak lapul. Az igazság megtalálása ugyanolyan reménytelen feladat, mint az „Idegen” meghatározása. Az igazság szerepe az, hogy kijelöli az igazságtalanság határait, mint ahogy az Idegen is meghatározza az Én határait. Az oppozíciópár egyik pólusa legalább annyit árul el saját magáról, mint ellenpólusáról.

Az Idegenről alkotott kép viszonyítási pontja (akár pozitív, akár negatív legyen is az) mindig az Én. Az Énhez viszonyítva lesz az Idegen pozitív vagy negatív jelentésű. Az Én az egyetlen, mely az egyén számára „jelen van”, ezért ez lesz a viszonyítási pont, a centrum. Így jön létre az Énben egy kép a Nem-Énről, mely éppoly szilárd és körülírható, mint az Énről alkotott kép. Ezeket a képeket sztereotípiáknak hívom. A sztereotípiák határozzák meg a különbségeket az Én és az Idegen között, tehát polarizálnak.

Az Én és az Idegen megalkotásához az az ideális környezet, melyben a pólusok állandó tulajdonságainak a sztereotípiák számítanak. E sztereotípiák alapján lehet a pólusokat felismerni, meghatározni. Az irodalomban azonban az Én és az Idegen nem csupán a sztereotípiák rendszere alapján határozható meg. Megtalálhatók ugyanis olyan tulajdonságok is, melyek nem illenek az adott pólus sztereotípiarendszerébe. Ilyen esetekben létrejön egy találkozási pont az Én és az Idegen határán. A határon lesz megtapasztalható az a komplex kép, mely az Ént és az Idegent jellemzi. A kérdés az, hogy hogyan lehet az Ént és az

Hoffmann, S.: Konzept und Konstanz. Über das Rezept des geistigen und politischen Führertums bei Hans Grimm. In: Caemmerer, Ch., Delebar, W. (Hrsg.): Dichtung im Dritten Reich? Zur Literatur in Deutschland 1933-1945. Westdeutscher Verlag, Opladen 1996. S. 193-204.

Idegent a hierarchikus struktúrából kiemelve, a határon vizsgálni, hogy a lehető legközelebb kerüljünk a jelenséghez.

Alapos elemzéssel a szövegben nem csak a pólusok konstrukcióját, de azok dekonstrukcióját is bizonyíthatjuk. Amit a szövegben sztereotípiák segítségével megkonstruálnak, azt a szöveg maga dekonstruálja. Ezért az elemzések során elsősorban nem a pólusok, hanem a pólusok közötti viszony játssza a főszerepet.

A pólusokat csak az egymás közötti különbség és a más elemekhez való viszonyuk alapján lehet meghatározni. Itt azonban nem a pólusok meghatározása a cél, hanem azok „nyomainak” és a köztük lévő játéknak a feltárása, hogy ezáltal megérthessük a pólusok közötti viszonyt. Ha csak az Énről és az Idegenről beszélnénk, akkor egy választóvonalat hoznánk létre, és ezzel együtt a pólusok hierarchikus pozícióját erősítenénk. Ha azonban erről az összetett jelenségről akarunk valamit megtudni, akkor a pólusok közötti kapcsolatra kell összpontosítanunk. Nem csak az válhat így világossá, hogy az Ént és az Idegent hogyan konstruálják, hanem az is, hogy az oppozíciópárokon túl, mik a közös pontok. A határon láthatjuk meg az Én és az Idegen igazi „arcát”.

Az ebben az értekezésben bemutatott módszer alapján véleményem szerint jól szemléltethető az Én és az Idegen közötti különbség. Egyrészt az Én és az Idegen konstrukcióját mutatja be, másrészt ugyanennek az oppozíciónak a dekonstrukcióját. Az elemzések során első lépésben a sztereotípiák és a polarizáció játszanak jelentős szerepet. A második lépésben a jelentéseltolás válik a központi fogalommá. A sztereotípiák mindig más kontextusban való ismétlése módosítja, szélsőséges esetben megfordítja az oppozíció hierarchiáját. Az a mozgás, mely a jelentéseltolás eredményeként jön létre, árnyalt képet ad az Én és az Idegen jelenségéről, megtapasztalhatóvá teszi annak határait.

3. Eredmények

A sztereotípiák, melyek mind a gyarmatok történetében, mind a gyarmati irodalomkutatásban jelentősek, az elbeszélésekben is fontos szerepet játszanak. A polarizáló elemzési stratégia alapját a sztereotípiák képzik. Egy hierarchikus oppozíciópárból kiindulva az Én és az Idegen nyomait keresem az európai ill. a bennszülött szereplőknél. A sztereotípiák, kontrasztok, párhuzamok, metaforák valamint a nyelv és a helyszínleírás eszközeinek segítségével konstruálják meg a különbségeket és ugyanezekkel az eszközökkel dekonstruálják is azokat.

Minden elemzés esetébe

n mindig más oppozíció alkotja a kiindulópontot: én-idegen, állat-ember, fekete-fehér, tettes-áldozat, egyén-csoport, úr-szolga, vadak-civilizáltak és nyertesek-vesztesek.

Hans Grimm a *Gang durch den Sand* című novellájában az identitás határa áll a középpontban. Scholz, a német származású, de már Dél-Afrikában született és ezért elangolosodott főhős, beáll a német gyarmati hadseregbe, hogy

az angolok ellen harcoljon. Sebesülten, átlőtt lábbal fekszik a sivatagban és meg akarja találni német bajtársait. Az identitás határán egyensúlyozva meg akarja győzni önmagát arról, hogy ő az, ami lenni szeretne: német. A tér, a kontrasztok, a nyelv az identitás egyes aspektusaira világítanak rá egyrészt a sztereotípiákra és a polarizációra, másrészt a sztereotípiák dekonstrukciójára (ismétlés, inverzió, jelentéseltolás). A novella végén Scholz már nem felel meg a szöveg elején megállapított sztereotípiáknak. Ekkor ő már nem a bátor német hős, hanem csak egy meghasonlott ember, aki elképzelt énjéért harcol, és végül elveszíti a harcot.

A *Pavianban* az olvasó megtapasztalhatja az ember és állat közötti határokat. A novella végén a bennszülött főszereplők, Godlo és Matiwana nem egyszerűen csak állatias bennszülöttek, hanem olyan feketék, akik létükkel tiltakoznak a számukra érthetetlen fehérek ellen. A novella másik fekete főhőse, Jonas a sorozatos jelentéseltolás eredményeképpen fehér tulajdonságokkal rendelkező feketévé válik, aki önmagában a határ megszemélyesítője.

Carl Koch *Brandung* című novellájának fekete hőse, Agomedi törzsfőnök nem csupán felbujtó egy gyilkosság kapcsán, melynek áldozata egy fehér hivatalnok, hanem Agomedi maga is áldozattá válik, a fehér gyarmatosítás áldozatává. A fehér áldozat így nem csupán áldozat, hanem egyúttal tettes is. A szerepek felcserélődnek, a sztereotípiák jelentése eltolódik.

Dila, a *Buschkrieg* című novella főhőse fehér katona ugyan, de csupán bennszülött nevét ismerjük és ezen kívül csupa „fekete” tulajdonsággal rendelkezik. Csakúgy, mint Jonas, ő is az Én és az Idegen közti határ megszemélyesítője.

Az *An der Grenze* című Walraven novella középpontjában a hatalom kérdése áll. A szerző alapos részletességgel mutatja be, mennyire relatív a fehérek hatalma a gyarmatokon. Az európai hatalom egy lassan haldokló, szétesőben lévő látszaturalom. A polarizáló stratégiát árnyalja a bennszülöttek szerepe, akik a tulajdonképpeni hatalom birtokosai.

A *Clan* című novella központi kérdése az egyén és a csoport közti viszony. Mind a fehér, mind a bennszülött főhős végeredményben ugyanolyan önálló individuumként kerül ki a csoportjával folytatott küzdelemből, és mindketten ugyanabba a csapdába esnek a novella végén. Itt is, csakúgy, mint az előző novellák esetében nem csak különbségeket és sztereotípiákat konstruálhatunk, de a pólusok közti hierarchiát is dekonstruálhatjuk.

Madelon Székely-Lulofs a *Pferd* című novellájában egy javíthatatlan szerencsejátékos maláj szolga játssza a főszerepet. Az elbeszélő ironikus hangneme mögött olyan tapasztalati tér alakul ki, melyben a győztesek és vesztesek szerepe megcserélődik, ahol a fehér győztesek, és a bennszülött vesztesek inverziója megfoghatóvá teszi az Ént és az Idegent azok találkozási pontjánál: a határon.

Az *Isah* című novellában, ahol egy bennszülött nő a főhős, a központi téma a vadak és a civilizáltak ellentéte. A polarizációt követően egyértelművé válik, hogy a kérdés sokkal összetettebb, mint hogy azt sztereotípiák

rendszerébe lehetne foglalni. Csak e rendszerek dekonstrukciójával lehet megragadni ezt a komplexjelenséget.

Mind a nyolc elemzés során a polarizáció és a sztereotípiák alkották a kiindulópontot. Ezután azt mutattam be, hogyan mozdulnak el a pólusok, hogyan változik meg egymáshoz való viszonyuk, és ezáltal miként tolódik el jelentésük. Az egymástól merőben eltérő irodalmi megítélésük ellenére, mind a holland, mind a német szerzők esetében nem csak az idegen konstrukciója, hanem az oppozíciópár dekonstrukciója is hasonló.

A polarizáció és a sztereotípiák alkothatják a kiindulópontot az irodalomban, de nem lehet őket eredménynek tekinteni. A pólusok konstrukciója és dekonstrukciója az irodalomban egy különleges teret eredményez, melyben az olvasó megtapasztalhatja az Én és az Idegen határait. Nem csak azt, ami elválaszt, hanem azt is, amely összeköt. Ezzel az értekezéssel szeretném ráirányítani a figyelmet arra a többletértékre, melyet az irodalom nyújt az Én és az Idegen jelenségének megismeréséhez.

Publikációk

- Pusztai, G.: De onbekende László Székely. In: *Indische Letteren*, 1995. december (4) 194-206.
- Pusztai, G.: László Székely. In: Lichtmann, T., Fanta, W., Tronka, K. (Hrsg.): *Zwischen Erfahrung und Erfindung. Reiseliteratur einst und heute*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen 1996. 85-95.
- Pusztai, G. – Praamstra, O.: Een “lasterlijk geschrijf”. Kritiek en (zelf)censuur in de Nederlands-Indische literatuur; de ontvangst van László Székely's *Van oerwoud tot plantage* (1935.). In: *Indische Letteren*, 1997. szeptember (3) 98-124.
- Pusztai, G.: Egy hazánkfia a holland gyarmati irodalomtörténetben. In: *Debreceni Szemle*, 1998/2. 222-236.
- Pusztai, G.: De Oost-Indische appelboom. In: *Acta Neerlandica*, 1/2001. 187-195.
- Pusztai, G. – Termorshuizen, G.: Ernő Zboray: Een Hongaar op Java. In: *Indische Letteren*, 2002. december (4) 147-166. Dieser Artikel is auch erschienen In: *Acta Neerlandica* 1/2001. 195-215.
- Pusztai, G.: Graaf Andrassy op Java. Het probleem van de canonvorming binnen de Indisch-Nederlandse letterkunde. In: *Acta Neerlandica*, 2/2002. 199-211.